

УДК 347.1

Валентина Іванівна БОРИСОВА,

завідувач кафедри цивільного права № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,

член-кореспондент НАПрН України, професор;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2135-5735>

ДО ПРОБЛЕМ УЧАСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В ЦИВІЛЬНОМУ ОБОРОТІ

Аналіз пошуку шляхів вирішення проблеми юридичної особи як штучного суб'єкта права дозволяє прийти висновку, що появі останнього як юридичного об'єднання фізичних осіб передували утворення, які були фактичними, а не юридичними об'єднаннями¹, в основі яких лежав договір. Так, просте (тайне) товариство (римська *societas*) як об'єднання фізичних осіб існувало умовно і тільки для самих учасників, кожен з яких, переслідуючи загальну мету, здійснював ті чи інші дії від свого імені і під свою відповідальність. Підставою виникнення такого товариства був договір, який регулював внутрішню сторону відносин учасників, а для третіх осіб цього об'єднання як єдиного цілого не існувало. З цього приводу Й. О. Покровський зауважував, що договір (домовленість) не створював будь-якого нового юридичного центру, нового суб'єкта права, який був би відмінним від кожного з товаришів [1, с. 144].

Договір як правова форма передувє виникненню нової правової форми – юридичної особи, а законодавець, конструюючи останню, мов би вмонтовує відомі вже конструкції або елементи цих конструкцій, прагнучи досягти певної ефективності в роботі правового механізму в цілому. І хоча просте товариство не можна вважати прототипом юридичної особи, бо це зовсім інша правова форма, тобто – договір, тим не менш ці дві правові форми поєднує загальна властивість – використавши будь-яку з них, особи можуть досягти певної загальної мети. Причиною поступового згасання інтересу до простого товариства була відповідальність кожного з учасників за борги фактичного об'єднання. Тому виникає потреба знайти іншу правову форму, яка зняла б тягар відповідальності з кожного з учасників, але зберегла при цьому можливість досягнення для них загальної мети.

Ця задача вирішувалася поступово. Спочатку була винайдена така правова форма, як повне (дійсне) товариство, що було вже юридичним об'єднанням фізичних осіб, існуючи як єдине ціле, але воно ще не мало внутрішньої організації – системи органів управління, а тому і не стало юридичною особою. Функції органів управління виконували один чи декілька

¹ Йдеться ні про союзи, що мали примусовий характер для індивідів (роди, громади), а про цивільно-правові об'єднання фізичних осіб, які поступово почали складатися ще у давньому Римі.

товаришів, які несли відповідальність за зобов'язаннями такого товариства усім своїм майном¹.

Наступний етап на шляху створення юридичної особи в літературі пов'язують із тим, що, запроваджуючи договір як підставу утворення цієї штучної особи, була встановлена обов'язковість дотримання засновниками певних умов: поділ майнової сфери і відповідальності штучної особи та її засновників; закріплення за юридичною особою певного майна; обмеження можливостей для неї бути учасником правовідносин цілими тієї діяльності, заради здійснення якої вона і була створена [2, с. 98].

У сучасних умовах, коли створюється юридична особа приватного права – колективне утворення, основою для цього теж слугує договір. Між тим законодавець зберігає можливість для суб'єктів права досягти певної загальної мети і за допомогою такої правової форми, як договір. Так, Цивільний кодекс України (далі – ЦК) розглядає просте товариство саме як договір, відповідно до якого сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети (ст. 1132). Таким чином, можна погодитися з тим, що особи задовольняють свою потребу соціально прийнятним засобом, що змодельований, «сконструйований» державою [3, с. 129].

Юридична особа в майновій сфері з'явилась як форма задоволення суспільних потреб у механізмі централізації капіталу, який був потрібним для реалізації великих господарських проектів. У нематеріальній сфері поява юридичної особи пов'язується зовсім з іншою метою – з захистом інтересів окремих прошарків і верств населення. Але незалежно від цього, інститут юридичної особи з самого початку ґрунтувався на самостійності даного об'єднання і неможливості його зведення до простої сукупності учасників і вкладеного ними майна [4, с. 318].

Відомо, що безпосередня реалізація правових норм відбувається в певних формах: дотримання, виконання, використання. Коли суб'єкт права (фізична або юридична особа – *В.Б.*) використовує можливості, надані йому юридичною нормою, задовольняючи власні потреби, реалізація права відбувається у формі використання. Якби суб'єкти права могли створити юридичну особу без втручання держави, йшлося б саме про реалізацію права у формі використання. Між тим, держава в інтересах усіх учасників цивільного обороту в особі спеціально уповноважених органів здійснює нагляд за дотриманням законодавства при створенні такого суб'єкта права. Звідси характерною для юридичних осіб ознакою стає публічність їх виникнення і припинення, що дозволяє відокремити організацію – юридичну особу від організації, яка не має такого статусу. Отже, коли в процес реалізації права втручається такий учасник,

¹ До речі, і сьогодні законодавство більшості країн світу не визнає повне товариство юридичною особою, хоча законодавство України, як і законодавство, наприклад, Франції, навпаки вважає повне товариство юридичною особою.

як держава, забезпечуючи цей процес, доводячи до кінця впровадження юридичної норми в життя, це вже не проста, а складна, опосередкована форма реалізації права, а саме – застосування, під якою в теорії права розуміють владно-організаційну діяльність компетентних органів і осіб, що забезпечують в конкретних життєвих випадках реалізацію юридичних норм [5, с. 115]. У сучасних умовах при створенні юридичної особи реалізація права відбувається саме у формі застосування, а юридична особа стає правоздатною з моменту прийняття акту застосування норми права відповідним державним органом.

Юридична особа приватного права здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Таким чином, юридична особа набуває загальну (універсальну) правоздатність (ст. 91 ЦК). Однак чи свідчить це про те, що всі без винятку юридичні особи приватного права повинні мати загальну (універсальну) правоздатність? Вважаємо, що ні, оскільки існують підприємницькі товариства, що займаються такими видами діяльності, наприклад, як страхова, банківська, туристична, медична, тобто правоздатність у них залишається спеціальною.

Крім того існують і непідприємницькі юридичні особи, які створюються для досягнення певної мети, а значить надання їм загальної (універсальної) правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності. До того ж надання непідприємницьким юридичним особам можливості здійснення підприємницької діяльності не означає, що їх правоздатність стає загальною (універсальною), оскільки ця діяльність повинна підкорятися меті створення такої юридичної особи і слугує додатковим матеріальним забезпеченням здійснення нею основної діяльності, тобто слід враховувати, що такі організації не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Тому на противагу існуючої позиції, що системоутворюючим (кваліфікуючим) критерієм для поділу товариств на підприємницькі і непідприємницькі являється функціональний критерій – здійснення ними підприємницької діяльності, на наш погляд, таким критерієм слід вважати характер правоздатності, що впливає на право здійснювати підприємницьку діяльність, яка для непідприємницьких юридичних осіб рахується як додаткова до головного виду діяльності, а також заборона для останніх розподілу прибутку на користь або учасників юридичної особи, або інших заздалегідь визначених осіб, зокрема, засновників установ.

Вважаємо, що механізм здійснення підприємницької діяльності непідприємницькими юридичними особами в сучасних умовах потребує вдосконалення. Підприємницька діяльність, яка не пов'язана за своїм характером з основною функціональною спрямованістю діяльності таких юридичних осіб, може здійснюватися тільки заснованими нею підприємницькими товариствами¹, а саме товариством, що складається з однієї особи (акціонерне товариство, товариство з обмеженої відповідальності). У цій ситуації непідприємницька юридична особа не буде власником майна товариства,

¹ Такий підхід підтримується в доктрині права. Див.: [6].

оскільки юридична особа приватного права, є власником майна, яке передається їй засновником (засновниками). Така юридична особа буде мати тільки зобов'язальне право на свій вклад і не зможе розпоряджатися майном створеного нею товариства, яке, як і будь яка інша юридична особа, буде мати особливу волю, що буде відрізнятися від волі засновника, і особливі інтереси. Організація-учасник підкоряє свою діяльність інтересам товариства, меті його створення, реалізує інтерес самого товариства. Щодо повноважень органів такого товариства, зокрема загальних зборів, то вони здійснюються учасником одноосібно (ст. 49 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 37 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»). Безумовно, при створенні товариства виникають відносини певної залежності, оскільки непідприємницька юридична особа, як єдиний його засновник призначає органи, визначає мету, межі статутної діяльності товариства. Звідси товариство непідприємницької юридичної особи буде мати спеціальну правоздатність, тобто здійснювати лише такі види діяльності, набувати лише такі права, які заздалегідь визначені засновником і делеговані йому. Юридична особа, перетворившись на єдиного учасника такого товариства, набуває право брати участь в його управлінні, у розподілі отриманого товариством прибутку.

Кожна з організаційно-правових форм юридичних осіб може мати свої види, особливості правового статусу яких теж встановлюються, за правилом, законом (ч. 3 ст. 83, ч. 2 ст. 85 ЦК). Вид організаційно-правової форми юридичної особи – це тип організації, яка має сукупність конкретних ознак, що об'єктивно відрізняють її від інших юридичних осіб однієї організаційно-правової форми. При цьому загальні положення про юридичну особу (глава 7 ЦК) застосовуються до усіх товариств та установ, якщо інші правила для окремих з них не встановлені законом.

Разом із тим в літературі зазначається, що, наприклад, на ринку фінансових послуг виникають суттєві розбіжності між видами фінансових установ, які створюються тільки в тій організаційно-правовій формі, що встановлена спеціальним законодавством (абз. 2 ч. 3 ст. 83 ЦК), що не дає можливості визнати установу організаційно-правовою формою юридичних осіб – учасників цього ринку [7]. До того ж законодавець не виключає можливості надання окремих фінансових послуг юридичними особами, які за своїм правовим статусом взагалі не являються фінансовими установами, наприклад, ломбардами, лізинговими компаніями, довірчими товариствами тощо. Тому небезпідставно в літературі висловлюється думка, що на цьому ринку фінансові установи створюються і функціонують в «модифікованих» (ускладнених) організаційно-правових формах, які утворюються шляхом включення до структури основних елементів базових організаційно-правових форм юридичних осіб (товариств, установ), «функціональних» правових засобів, що відбивають спеціальні (функціональні) вимоги до фінансової установи, зокрема до порядку та структури формування її статутного капіталу, до правового статусу матеріального забезпечення та репутації її засновників/учасників, до системи

управління із створенням спеціальних органів та порядку реалізації ними компетенції, до умов відповідальності та її розподілу між засновниками та фінансовою установою тощо [8, с. 3–4]. Таким чином, підхід законодавця відносно того, що юридичні особи можуть створюватися і в інших формах, встановлених законом (ч. 1 ст. 83 ЦК), є виправданим.

Список бібліографічних посилань

1. Покровский И. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 1998. 353 с.
2. Белов В. Гражданское право: общая часть : учеб. М. : ЮрИнфоР, 2002. 639 с.
3. Рабінович П. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. Вид. 3-тє. Київ : ІСДО, 1995. 172 с.
4. Асосков А. Правовые формы участия юридических лиц в международном коммерческом обороте. М. : Статут, 2003. 219 с.
5. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования. М. : Статут, 1999. 712 с.
6. Авиллов Г., Суханов Е. Юридические лица в современном российском гражданском праве. *Вестник гражданского права*. 2006. № 1, т. 6. С. 14–25.
7. Борисов І. Фінансові установи як учасники ринку фінансових послуг. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 97–104.
8. Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.04. Харків, 2016. 21 с.

Одержано 07.04.2019

УДК 347.254

Микола Костянтинович ГАЛЯНТИЧ,

заступник директора з наукової роботи

Науково-дослідного інституту приватного права

і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,

член-кореспондент НАПрН України,

доктор юридичних наук, професор;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0346-5308>

ПРОБЛЕМИ ІСНУВАННЯ ЖИТЛОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Для житлового права в Україні характерна повна законодавча невизначеність, що виявляється наявністю великої кількості відсилочних норм та норм, які втратили регулюючий вплив. Система діючих в Україні нормативно-правових актів є досить розгалуженою і складною внаслідок змін та доповнень, які вносяться до чинних нормативно-правових актів приватно і публічно-правового спрямування. Неузгодженості між нормами цивільного, житлового, сімейного законодавства щодо правового становища суб'єктів житлових відносин, можуть бути усунені шляхом прийняття нового ЖК України, який має систематизувати нормативні акти, шляхом кодифікації правових норм, що містяться в різних актах, у логічно побудовану систему.